

խիստ կապանք պահել անդէն ի Վրկանի, (Ղլբ. Փրպի. Դր. Բ. գլ. խե, 286—287), 28. Հմայեակ Մամիկոնեան, Թռռն Ս. Սահակայ եւ որդի Համազասպայ տեառն Մամիկոնեից. իր մեծ եղբայրն էր Վարդան Մամիկոնեան: Ղլբ. Փրպիցի կ'անուանէ զինքը "սուրբ սեպուհն" (Դր. Բ. գլ. լգ, 205) եւ "երանելի սեպուհն" (Անդ. խա, 245): Ինքն ալ նախորդին պէս՝ զինուորական կարգէ էր եւ միանգամայն աշակերտ Մեսրոպայ. "անուանք զինուոր աշակերտացն ժողովելոցն՝ են այս ...ի զինուորական կողմանն ... անուն երկրորդին Հմայեակ ի Մամիկոնեան տոհմէ, այր պատուական երկիւղած հրամանակատար վարդապետական հրամանաց" (Կր. 44—45). Թէպէտ համառօտ Կորինն յետեւառաջութեամբ այսպէս կը գրէ, "իսկ ի զինուորացն՝ առաջնօրեմ Հմայեակ ի Մամիկոնեան տոհմէ, եւ երկրորդին Վահան՝ յազգէն Ամատունեաց" (Անդ. ի ստորեւ): Այն միայն Վահանայ Ամատունեայ հետ Յունաց Թեդոս Բ. կայսեր քովն առաքուեցաւ (Ղլբ. Փրպ. Անդ. 205—206), հայպ նաեւ յառաջագոյն նոյն մեծ իշխանին հետ ի միասին Ս. Մեսրոպայ մահուան ու փառաւոր յուզարկաւորութեանն իսկ ներկայ գտնուեցաւ (Կր. 45): — Սահակ կաթողիկոս "Թողու զՄեսրոպ ի վերայ վարդապետութեան կողմանն արեւմտից, եւ առ նմա զԹողուսն իւր զՀմայեակ եւ զՀամազասպեան զեղբարսն Վարդանայ ստորաւաւրտի", (Մով. Խոր. ծը, 538): Խաղաղաց երկրին Տայոց Չորագաւառին Որջնազ գիւղին մօտերը, "զկատարեւելեան պսակն ընդունէր, զոր երանելի սեպուհն Հմայեակ՝ փափաքանօք եւ բազում ցանկութեամբ ինդրէր, ժամանել զինի սուրբ եղբօրն իւրց (Վարդանայ), եւ վաղվաղակի լսել լինէր, զի հայեցեալ Աստուծոյ ի փափաք առնն՝ կատարէր զՏայոցաւանն, եւ պսակէր զսուրբն" (Ղլբ. Փրպ. Դր. Բ. գլ. խա, 243): Իսկ Լեղիէ կը յաւելու թէ Պարսից վրայ Հայոց բռնած "այսչափ յանգուէն յարձակմանէն՝ միայն երանելին Հմայեակն, եղբայր սպարապետին Հայոց Վարդանայ, յանկնայ քաջութեամբ մարտուցեալ՝ կատարեցաւ նահատակութեամբ" (Անդ. Յեղ. Ե, 239):

ՅՈՒՃ. Վ. ՄՈՒՋԵՃԻԱՆ
Ուսուցիչ հայ. լեզուի:

ԳՐԱԿԱՆ ԺԱՄԱՆԱԳ

ԿԵԼԵՐԱՐ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Մատակարար ուղղի մը մէջ մարմնաւորուած գաղափարներ, անյատակ ձեւերով, անորոշ գոյներով, յախուսն առատութեամբ մը՝ որ յոգնութիւն կը յայտնէ եւ ծանրութիւն կու տայ, ահաւասիկ Ռուբեն Զարգարեանի մտային ծննդաբերութեան եղանակը: Բաւական ճիգ պէտք է արտադրելու, եւ ոչ նուազ բարի կամք՝ հասկնալու համար վերջալոյսի մը նկարագրութիւնը, "երկնքին ինքնամիտման" (?) պահուն, — Խնդիրն ուշադրութիւննից — երբ խաւարին ձեռքերը (պերճ սասցուածք) հազարու մէկ տեղերէ կ'երկնային ամառուան հով վերջալոյսին մէջ յուլաբար ասեղնագործելու" (?) Ժամէ լոյսի (1) բիւրազան Նքերուէ. Կերու եւ երկնային քմահաճոյքներու փոփոխական ծաղիկներ:

Հասկնաց, այնպէս չէ: Այսինքն թէ՛ երկնքին վրայ կը նկարուին եղբի փոփոխական ծաղիկներ, վերջալոյսին մէջ:

Ամեն այսչափ չէ: Ծաղիկները գոյներ ունին եղբի, Ժամէ լոյսի բիւրազան նրբերանգներն: Այժմու նկարութեան մեծ յալածանակներն մէկը եղաւ օրան լոյսին տարբազարութիւնը եւ զանազան երանգներուն հաւատարմութեամբ պատկերացումը, այն լոյսին զոր կը տեսնենք "վառած", ասեղնը, վասն զի տեսութեան գործողութիւնը "Ժամէ լոյսով ըմբռնել անկարելի է: Իսկ զայն նկարելը, Ժամէ լոյսին գոյն տալը, մեր սովորական խելագատակներուն անմատչելի յղացում մըն է:

Այսու հանդերձ՝ այնքան մեծ է մեր յոյսը "գաւառային" վրայ, որ մարդ կոյր ըլլալու է շտաններու համար անոր "մարտը լոյսը, ոչ միայն "պոլեմիկան" լոյս, այլ նաեւ երոպական "ապագայ" ... նկարչութեան դրութիւններուն վրայ:

— Եւ քանի որ մէկը թանձրանար, այնքան օրհնէր կ'այլափոխուէր:

Մոռի մէջ օրհնէր...! Ճիշտ պատկերը Զարգարեանի մտքին, երեւակայութեանը, հոգիին: Որդէն այդ նորափէվը, "Սարերուն Տղան", ի՞նչ է անկէ դատ: Մոռի մէջ ստուեր, Կերու որ ստուեր կ'ըմբռնենք լոյսի միայն հակադրութեամբ, Զարգարեանի համար ի՞նչ

տարբեր բան. անոր համար՝ որչափ ինչո՞րնույ մուծը, այնչափ լաւ կը տեսնուի ստուերին այլ լափոխուիլը:

Տուներու գիշերուան ճրագները «աչքեր», ունին, եւ այնքան կը նմանին մարդոց աչքերուն, որ երբ մարին, «Ինչի՞նչէր» (!) կը գոցեն: Կան ալ ճրագներ՝ որոնք վտանգով կամ ժողովականութեամբ երկուքէ պակաս «աչք» ունին, եւ ասոնցմէ է «գեղին մէջ վերջին լուսաւոր ինչ» (!) որ միւսին (!) նայուածքով կը յամառի նայիլ գեւ...:

Մենք՝ պոլսեցիք՝ պիտի ըսէինք. «մէկ ճրագ մը միայն վառուած կը մնար», եւ հասկանալի պիտի ըլլայինք... Նոյն իսկ գաւառացիներուն:

Երբ ճրագ մը մարի, մարեցաւ կ'ըսենք, եւ սրտերնիս չենք մաշեցնիր: Կարծեմ աղէկ կ'ընենք: Գաւառացին ալ այնպէս կ'ըսէ, եւ ան ալ աղէկ կ'ընէ: Բայց այն գաւառացին՝ որ գրագիտութեամբ չի զբաղիր: Այն օրը՝ որ գրագէտ կ'ըլլայ, կ'ըսէ.

— Ճրագամանին պատրոյգն ալ իր Ինչու...:

Եւ ի՞նչ կ'ըսէք Ինչու՞ Ինչու...: Մենք ալ չէինք գիտեր «Նշուական Գաղափարներ», նման, թէ լեզուի որքան շարժումներ հարկաւոր էին արտասանելու համար «Շ» ձայնը:

Ահաւասիկ հիմայ վշտանով ծեր մը որ կը հառաչէ ցաւէն.

— Գլուխը լուսաւ ծերուկը եւ սպիտակ թեւերը մեր վերջուցն...:

Ի՞նչ այլանդակ կերպարանք, եւ որչափ քիչ ազդեցիկ, Եթէ նկարել հարկ ըլլար այդ գիրքը, նկարիչ մը պիտի շուարէր շատ:

Նկարական գաղափարներու շարքը չաւարտած, այլանդակութեան ուրիշ օրինակ մըն ալ տամ.

— «Հայրն ու մայրը սպիտակ ու մազերնին Գրիշուհոյ՝ իրենց Ինչու՞ Ինչու՞ արգէն հատնելու մօտ բոլոր կեանքը...»

Հարուստները:

— «Արցունքները ճերմակ մօրուքին թեւերէն կը հոսէին անդադար (?), կը բռնէին ու այդ ինչու՞ գեղին վրայ վշտի շարժարանը (!) յաւիտէ կարեկցութիւն մը կը պատկերէ...»

Կասկած չկայ թէ պատկերհան ըլլալու սահմանուած էր Զարգարեան, եւ գրականութեան մէջ կ'իյնայ՝ հակառակ կոյմանը: Տեսանք իր վրձինի հարուստները, քննենք վարդապետութիւնը եւ սկզբունքները:

Ատեղ ալ՝ ձեւերուն եւ գոյներուն պէս՝ ճապաղ են, անթափանցիկ մշուշապատ, եւ նոյն իսկ, — ներուի բացատրութեանս — անկեղծութենէ զուրկ, այսինքն կեղծաւոր: Բացատրենք:

Աշխէն «գիւղի մը համարաւոր գեղեցիկն է», եղբայրը՝ Սեդոն կամ Սեդրակ, լեռնականի բնազդներ ունի, անտառներու մէջ կ'ապրի որսալով. «ճշ եղբ, ճշ գոմէջը, ճշ արար... չէին տար փոխարինութիւն իր լեռնականի հակումներուն»:

Մայրերնին պառաւ մըն է, գեղին կաշին «չորցած, կրտած», իսկ հայրերնին՝ ալեւոր ծերունի մը, ամենքն ալ «աղքատ համայնի» պատկանող:

Աշխէն գեղեցիկ աղջիկ մը, ծնողքէն չփացած, քաղցի լաթեր կը հագնի, եւ երիտասարդներուն «ամբողջ կեանքն է», գեղին «թռուտ տղաքը անցած տեղին ետեւէն ինչո՞ք շուռլէ ինչ ծծէին, ինչ հոգին ինչ Գրիշուհոյն ինչ ծծէին, — Եթէ զգացում մը, անշուշտ, որ չափազանցութեամբ կը վերագրուի անոնց:

Աշխէն՝ օր մը կը թողու իր ծնողաց տունը եւ «էլին Խոյ՝ կ'ըլլայ: Սեդոն կը պատժէ քոյրը, սպաննելով զայն: Ահաւասիկ բոլոր վէպը, որուն մէջ ոչ նկարագրի ուսումնասիրութիւն կայ, ոչ բարբի: Քննուած չեն հոն ոչ միջավայր, ոչ արտաքին ազդեցութիւն: Զուտ ներքին բնազդէ մը կը մղուին գերասանները, եւ այդ բնազդին գոյութիւնը, արտայայտութիւնը, թեւադրութիւնը բացատրուած չեն, աչքերու առջեւ պարզուած չեն:

Աշխէն փախած էր լեռնականի մը հետ, արհամարհելով գիւղացի երիտասարդները: Ի՞նչ պէս այդ բանը տեղի ունեցած էր, ի՞նչ հակումով, ի՞նչ պարագաներու մէջ: Անծանօթ: Զարգարեան կ'ըսէ.

— Մարդ չգիտեր ինչպէս փորձուեր էր այդ միւս աղջիկը, եւ ինչպէս գրաւեր էին սիրտը:

Գաղտնիք:

Վուզէք հիմայ գիտնալ թէ ինչ էր Սեդոնի ունեցած գաղափարը եղբայրական սէրին եւ պարտականութիւններուն վրայ:

— «Աշխէնին համար ունեցած սէրն ալ՝ իր հպարտութեան մէջ՝ չէր զիջաներ հակառակ յայտնութեանը երեւան գալ, ամէն բան աս տղուն, բով անհամեմատ կարծրութիւն մըն էր...»

Եթէ հասկերցող մը եղաւ, մատը թող վեր առնէ: Յետոյ՝

— «Գուրոյն (?) պատիւը, ինչպէս եւ արիւնը եղբօն էր», — Ի՛նչ տարօրինակ սկզբունք, որուն հաւտալը համար մեզի ապացոյցներ պէտք են, թէ գաւառներու մէջ՝ եղբայր մը այսքան քանխախէջ ազդեցութիւն ունի քրոջ վրայ: Բայց շարունակներ:

— «Ու տակաւին շատ ետքը, մինչեւ մահուն օրն ալ եղբայրը միշտ հեռաւոր հսկողն էր քրորոյն (?) անուան ու արժանապատուութեան, երկիկէն ափիւղեմ ետք, կամ անոր հասարակ իրաւունքով: Առաջ ասոր՝ վատի անձնականութիւն պիտի քաշէր ետեւէն»:

— «Եղբօրը թեւեւրուն տակ պիտի մեծնար, անոր շուքին տակ պիտի պահէր ինքզինքը եւ իր կուսութիւնը. եղբայրը երկաթէ ասպարն էր՝ պահպանող այդ վարդենին, մինչեւ որ հասակ առնէր, կոկոն տար, եւ տէրը գար թուփին տիրութիւն ընէր...»:

Գուհ, լմ, լմ... Զարդարեան էֆէնտի, կը զանաւնցեն, ուղեղային ընթացքներէ՝ բռնուեցար...: Բաւականէ աւելի էին արդէն շարադրութեանդ նկարագրականները, եւ հիմայ կ'ըլլան քու գաւառութիւններու զգացումներդ կ'ուզեն մտցնել՝ մօրեօ հարուածներով՝ լեռնական վայրենիի մը սրտին մէջ, մեզի ներկայացնել զայն փոխ առնուած կերպարանքի տակ, անճշդ, անընական եւ կեղծ:

Եթէ կ'ապահովէս մէկ՝ այսպէս կը վարուին ու կը գործեն, կամ այս սկզբունքներով կը մեծնան քարերգի երիտասարդները, ձեզմէ ներսում կը խնդրեմ՝ դիտողութիւններուս համար: Բայց մինչեւ որ այդ գահացումը ստանաք, ինձի համար վրայ չկայ որ ծովը կորսնցնէ աղիութիւնը:

Ո՛հ, քրոջ պատիւը...: Խօսիմք քիչ մըն ալ ասոր վրայ՝ որուն սահմանները գծուած են մաթեմատիքական ճշգրտութեամբ, կարելիով եւ կանոնով. աս հասասոր է տողը. միւսը ասկէ անմիջական ետքը կու գայ, եւ դեռ չգիտեմ ինչ: Ես ալ առիթ ունեցած եմ գաւառներու մէջ ապրելու, եւ գիտած եմ, թէ հոն՝ եղբայր մը ամէնէն քիչ հոգ կը տանի քրոջ պատուոյն եւ միացած ամէն բաներուն: Զարդարեանի տեսութիւնը՝ որով ամուսինէն ափիւղեմ ետքը, կամ անոր հասարակ իրաւունքով կու գայ կնկան եղբայրը, երեւակայական յղացում մըն է, իրականին չի համապատասխաներ ընդհանրապէս: Եթէ այդ կնիք զուակ մ'ունեցած ըլլար,

մեծ զուակ մը, ադոր իրաւունքներուն դասակարգութիւնը ինչպէս պիտի ըլլար, հօրմէն առնել, թէ մօրեղբօրմէն ափիւղեմ ետքը:

Եւ ի՛նչ պատճառով, բացատրեցէք ինչդրեմ, Սեդոն սպաններ իր քոյրը, եւ տար առեւանգողը չպատժէր: Ի՛նչ տարօրինակ հաստատութիւն...: Ուրեմն Սեդոն վատ մըն էր, կեղծաւոր մըն էր, լեռներու գագաթը հաստատուած անմիջապէս խրատիլակ մըն էր, ուրիշ միայն կը վախնային գիւղին հանդարտաբարոյ երիտասարդները:

— «Ո՛ր յանգուգն տղան — աս էր Սեդոնի ներքին զգացումը — իր համարաւն սահմանէն ասդին խիզախելու փորձ պիտի ընէր եւ մօտաւոր իր քրոջը... այսքան անխելք ու ինքնավստահ չպիտի ըլլային գեղին տղաքը, անոնք՝ որ իր անցած տատեր յարգանքով ու քիչ մըն ալ երկնաւոր (!) ծածկայ կու տային իրեն»:

Ըսել է թէ կը ստույնայ այդ լեռնականէն, կը վախնային որ չըլլայ թէ գիւղներ սպաններ: Ողորմելիները, եթէ գիտնային թէ ինչպիսի ցած, արհամարհելի արարած մըն էր ան՝ ոչ միայն պիտի կարենային ըսել քրոջը թէ «աչքին վրայ յօնք կայ», այլ շատ ուրիշ բաներ ալ, ի՛նչ գիտեմ:

Սեդոնի վատութեան ապացոյցը անշեք եւ, անհերքելի, եւ նոյն իսկ անմիջելի: «Աշխուշ փախած էր փառափառի մը հետ...»¹⁾, եւ Սեդոն՝ փոխանակ երթալու չափուելու լեռնցիի մը հետ, անկէ համար պահանջելու, անոր ձայնատուր ըլլալու, փոխանակ այդ «երկաթէ ասպար»ին, կը դառնայ գոհահիլ ոճրագործ մը, տկար եւ անպաշտպան էակի մը վրայ յագեցնելով իր կատաղութիւնը:

Այդ վատն է որ եղբայրասպան ըլլալէ չի ստոգար, եւ միւս կողմանէ Զարդարեանն է որ կը վարանի դատապարտելու անոր արարքը:

Զարդարեանի քարոզած բարոյականութիւնը անորոշ, ճապաղ, մառախլապատ է իր գրելու կերպին եւ գաղափարներուն պէս: Զարդարեանի հետեւած բարոյականութիւնը հինցած ու գառապարտուած է շատոնց: Բայց եթէ վիպագիրը խոստովանէր թէ romanticismը գեռնոր մուտք կը գտնէ գաւառներուն խորը, մեծ պիտի ներէնէր իրեն, եւ խոստապահանջ պիտի չըլլային:

Եթէ այդպէս է, թող հանգաբար քայէ պղտական գրականութիւնն իր ընթացքին մէջ:

Պատուանքը, սոցմայիքը, գաւառականը, ուսուցիչի խօսքեր են, գրականութեան Սեդոններուն ման խտուիլանքն՝ որոնց ամէնէն մեծ քաջագործութիւնը եղբայրասպանութենէ անդին չ'անցնիր:

— «Եւ հիմայ որ մուծին մէջ նստած...

չ'ոյշեր այդ քարասիրտ տղան՝ Աշխէնը. միտքը չ'անգրագաւորտ Բլաւր բայց հարազատ քրոջ յիշատակին:

— «Ի՜հ, ո՞վ գիտէ...»

Ուրեմն Աշխէն մեղաւոր մըն էր, ձեզնի համար եւս, Պ. Զարգարեան, եւ գուցէ ըլլայ կ'ուզէք «երկթե ասպարը», պաշտպանելու համար արհեստաբու լեռնցին: Այդպէս դատապարտել զո՞նք են գթութիւն հայցել գահճին համար: Կը ջանաք ծայրայեղութիւններու ջատագովը ըլլա՞լ բարոյականի խնդիրներու մէջ, շփոթել, խառնակել արդէն ինքնին շատ մանուածապատ այդ խնդիրները: Ոչ միայն կը սրբացնէք եղբայրասպանութիւնը, այլ չէք փափաքիր որ գէթ յստակ, որոշ, եւ անընթերի յիշատակ մը թաղուած մնայ յանցաւորին սրտին մէջ, խայթելու համար երբեմն անոր խիղճը:

Բայց անօգուտ...: Տեսանք արդէն թէ ինչ տեսակ վատ մըն էր Աշխէն, եւ թէ ինչ պիտի գիւցանգներգական շարագրութեան մը մէջ մէզի կը ներկայանայ:

Կ'ըսեն, սակայն, թէ Պ. Զարգարեանի ոճը սքանչելի է: Դաշակի եւ գոյնի վրայ վիճաբանութիւնը աւելորդ է:

Ինծի համար, Պ. Զարգարեանի գաղափարները յստակ չեն, եւ կարելի չէ, որ ոճն ալ ճապաղ յղացումներէն չազդուի:

Գալով քարոզած բարոյականութեանը, «կեղծաւոր գրականութեան», գպրոցին մշակութիւնն է, որ բոլորովին լքուած է աւարձամարհուած է այսօր՝ իբր մոլորեցնող, շփոթող, վատթարացնող, իրականութենէ դուրս, եւ գիտութեան հակառակ:

Հինգ էջ նորավէպին մէջ՝ երեք տող միայն գոյս որոնք ուղիղ գիտողութեան արդիւնք եղած ըլլան: Երբ գիւղին աղջիկները իմացան Աշխէնի սպանուելը, սարսափեցան եւ գողացին: Զարգարեան գեղեցիկ գիտողութիւն մը կ'աւելցնէ հոս ցուցնելու համար այդ վախին արտայայտման եղանակը:

— «Հարսերը իրենց ձեռքերը գոգնոցներուն տակ տարին, ու տարիքտները մէջքերնին դրած, պահ մը խուլած մնացին»:

Այս երեք տողերը՝ որոնք անբաններու բարբին ճշմարիտ պատկերն են, շատ աւելի արժէք ունին ինծի համար, եւ իրական արժէք մը, քան ամբողջ նորավէպը, «Սարեւուն Տղան»:

Կ. Պոլիս 12/25 Մարտ 1902:

ԳՐ. ՄԱՆԻՍՍ

ԹՂԹԱԿՑՈՒԹԻՒՆ

ԳՐԱԿԱՆ ԹՂԹԱԿՑՈՒԹԻՒՆ

Ձ.

ԳՐԱԿԱՆ ԶԱՐՄԱՆԱԼԻԹ

Նախնիցաց «գրական կեղծիքիս», պիտի յաջորդել տամ «գրական զարմանալիքս», վասն զի ժամանակն է կարծեմ՝ սա կեղծ politiqueին որ մշուշապատ բարձունքներէ կը սածուի, երեսնի վեր գոռուած թէ «բաւ է այլ եւս»: Նիւթականին, իրականին, անկեղծին առջեւ թող լինէ՝ այլ եւս պոռոտախօս պատգամները, մանկախաբ բարեբուսները, փաղաքական անբարոյականացողիչ շուշլըներն, որ՝ ժամանակ մը պարզամիտները կընային պատրել, իսկ հիմայ «գործի մէջ եփուողներուն», միայն զարմանք կը պատճառեն: Ուրեմն սկսինք. թեթեւ զարմանալիքը հետզհետէ ապշութեան փոխել պիտի տայ այս անգամ գրիչս:

Կարճ փակագիր մը:

— Նամակով կամ բերանացի եղած հարցմանց, պարտաւանաց՝ եթէ կան, իսկ — աւելորդ եւ շատ աւելորդ գովասանականաց, ի պատասխանի այս միայն պիտի լսեմ, որ զիս հիւրընկալող սիրական թերթին «Հանգես ամսօրեայի», մէջ երեւցող թաթուլ Վանանգացին բաւական հուժկու եւ — կաշմուռն կը զգայ իւր թիկունքը, ուս տալով ամէն անխախտ կարծուած թեթեւամիտներու, որ պարտաւելով կամ գովելով զինքը, իւր մեծ գաղանիքն առնուլ կը ջանան իրմէ, այսինքն իւր անուան ստուգաբանութեան թէ իսկութեան գաղտնիքը: Ի՜նչ մեծ ազգ ենք գրականութեան մէջ ստուգիւ...: Անուանուող հետ իր խաղանք եւ ոչ սկզբունքներու հետ...: Երեւակայեցէք մէյ մը, այն հասկիտական շարժումներն, որոնց կը մատնուի այսպիսի գուշակողի մը երեսն, երբ՝ համոզուած, համոզուելու կը ջանայ, թէ ըրած է իւր մեծ էմբոյքսն! Երբ քողազուրկ ընել կարծելով գրիչ մը, որ աւելի ազատ շունչ առնելու համար